

ПРАВОВА ПРИРОДА ПОНЯТТЯ «ПОРЯДОК СПАДКУВАННЯ»

У статті висловлено бачення автора на правову природу поняття «порядок спадкування». Автор надав послідовні висновки про те, що існує правове поняття «порядок спадкування» і основним порядком спадкування в Україні є нотаріальний порядок, а альтернативним (виключним) – судовий.

Ключові слова: порядок спадкування, нотаріальний, судовий, свідоцтво про право на спадщину, спадкоємець.

Скок Л. В. Правовая природа понятия «порядок наследования».

В статье высказано видение автора на правовую природу понятия «порядок наследования». Автор предоставил последовательные выводы о том, что существует понятие «порядок наследования» и основным порядком наследования в Украине является нотариальный порядок, а альтернативным (исключительным) – судебный.

Ключевые слова: порядок наследования, нотариальный, судебный, свидетельство о праве на наследство, наследник.

Skok L. V. Legal Nature of the Concept «The Order of Inheritance».

The article expresses the author's view on the legal nature of the concept «the order of inheritance». It proves that there is the concept «the order of inheritance» and the main order of inheritance in Ukraine is notarial, and alternative (exclusive) – juridical.

Keywords: the order of inheritance, notarial, juridical, certificate of inheritance, heir.

Сучасна правова система України передбачає нотаріальний порядок спадкування, який визначений у ст. 1269 ЦК України. Спадкоємцю пропонується протягом встановленого у законі терміну звернутися до нотаріальної контори із заявою про прийняття спадщини і надалі, згідно Закону України «Про нотаріат», регламентується порядок видачі свідоцтва про право на спадщину. Для того, щоб підтвердити застосування терміну нотаріальний порядок спадкування в правовому контексті достатньо звернути увагу на назву того підзаконного акта, яким регламентується діяльність всіх нотаріусів – Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджений Наказом Міністерства юстиції України 22.02.2012 р. № 296/5 [1]. Для того, щоб перевірити, що термін «порядок спадкування» став не тільки правовим, а й загальноприйнятим достатньо задати це словосполучення в пошуковій базі Інтернету і відкриється величезна кількість сайтів як практикуючих юристів, так і науковців [2]. Але лише на окремих сайтах йдеться не тільки про нотаріальний порядок спадкування, а й про судовий. Цілком очевидно, що переважна більшість фахівців сприймає даний термін з конкретним значенням – нотаріальний порядок спадкування.

У науці цивільного права окремим питанням дослідження суспільних відносин, що виникають у сфері спадкування, присвячено праці: Ю. О. Заїки, І. В. Жилінкової, О. О. Кармази, Л. В. Козловської, Є. О. Мічуріна, Є. О. Рябоконея, І. В. Спасібо-Фатєєвої, Р. О. Стефанчука та ін. Водночас, поняття «порядок спадкування» не було предметом детального вивчення науковцями науки цивільного права.

Метою статті є висвітлення юридичної природи поняття «порядку спадкування» з урахуванням сучасного стану розвитку суспільних відносин у сфері спадкування.

Згідно ст. 1268 ЦК передбачені випадки визнання спадкоємців такими, що прийняли спадщину, для оформлення прав на спадщину потребується звернення із заявою до нотаріусів для отримання відповідного свідоцтва про право на спадщину. Інакше, право на спадщину буде фактично реалізованим у разі її належного прийняття, але документально непідтвердженим, що у майбутньому може породжувати ускладнення в реалізації відповідних спадкових прав. Тобто, нотаріальний порядок можна визнати загальним для української правової системи і така позиція поділяється всіма вченими.

У той же час, коли в спадкоємців не вистачає безспірних доказів наявних в них прав на спадкування нотаріуси відмовлять у видачі свідоцтв про право на спадщину і таким спадкоємцям необхідно звертатися до суду за встановленням відповідних юридичних фактів. Автор не відносить такі ситуації до судового порядку спадкування, оскільки їх можна визнати відповідними ускладненнями, коли спадкоємець через зміну прізвища або втрату документів не може в безспірному порядку підтвердити факт родинних (встановлюється такий факт в порядку окремого провадження п. 1 ч. 1 ст. 256 ЦПК) або інших відносин із спадкодавцем тощо. Після встановлення певних юридичних фактів спадкоємці, відказоодержувачі все одно звертатимуться до нотаріусів за видачею свідоцтва про право на

спадщину. Отже, це положення підтверджує, що це не самостійний порядок отримання прав на спадщину.

Об'єктивно розглядаючи правові ситуації можна встановити, що не завжди раціонально звертатися до нотаріусів за видачею свідоцтва про право на спадщину і про це свідчать такі доводи:

- рішення суду має значно більшу юридичну силу ніж нотаріальний акт і відповідне свідоцтво про право на спадщину, видане нотаріусами;

- в ситуаціях, коли провадження в нотаріальній спадковій справі вже закрито і всім спадкоємцям видані свідоцтва про право на спадщину, а один із спадкоємців або декілька через поважні причини не реалізували свої права на спадщину, вони або в їх інтересах уповноважений представник може звернутися до суду за захистом їхніх прав та інтересів.

У цьому разі виникатимуть взаємопов'язані логікою законодавства питання про: 1) визнання причин пропуску строку для прийняття спадщини поважними, 2) право на спадкування за тими спадкоємцями, які пропустили строк з поважних причин; 3) часткового скасування свідоцтв про право на спадщину; 4) перерозподіл спадщини між спадкоємцями; 5) видачу нового свідоцтва про право на спадщину тощо. Тобто на кожному кроці розвитку нових спадкових відносин між спадкоємцями може виникнути спір і виявлено нові факти тощо. Особливо, ускладниться ситуація, коли спадкоємці вже реалізували своє майно і видача нового свідоцтва вже недоцільна, оскільки спадкове майно було реалізоване спадкоємцем на законних підставах.

Розглянемо останню схему розвитку правовідносин найбільш наближено до предметних умов законодавства. Конкретизуючи дану правову ситуацію відповідно до регламентованого у ст. 1280 ЦК положення, необхідно визнати, що авторська концепція деякою мірою відрізняється від умов законодавства. Так, у ч. 1 ст. 1280 ЦК визначені такі умови прийняття спадщини:

- 1) сплив строку для прийняття спадщини;
- 2) розподіл спадщини між спадкоємцями;
- 3) прийняття спадщини іншими спадкоємцями.

Навіть перша умова змістовно викликає зауваження, оскільки передбачається приймати спадщину тоді, коли строк для її прийняття минув. Дане положення суперечить як змісту поняття «строк для прийняття спадщини», так і логіці діяльності суду, який не повинен подовжувати строк для прийняття спадщини, а має визнавати право на прийняття спадщини, згідно ст. 16 ЦК.

Друга ж умова викликає сумнів в її дієвості, оскільки в нотаріальному порядку визначаються права на спадщину і не обов'язково її розподіл. Так, у разі прийняття спадщини одним спадкоємцем ст. 1280 ЦК формально не повинна застосовуватися лише через те, що спадщина не буде «розподілятися», однак така обставина не повинна перешкоджати реалізації прав на спадщину тим спадкоємцем, який з поважних причин пропустив строк для спадкування, зокрема, народжена після смерті спадкодавця дитина в праві на спадкування не повинна залежати від юридично кваліфікованих дій її законних представників. Тобто в даній умові має констатуватися факт видачі нотаріусом свідоцтва про право на спадщину, а не розподіл спадщини.

Третя ж умова загалом потребує більшої конкретизації з урахуванням положень ст. 1272 ЦК, де допущено істотну правову помилку, оскільки дії спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини, з приводу подання заяви про прийняття спадщини поставлені в залежність від наявності згоди інших спадкоємців, що абсолютно некоректно. Кожна людина в нашій демократичній країні має право подавати заяви до уповноважених органів без згоди інших приватних осіб або державних установ тощо. Інша річ, що уповноважені особи вправі вимагати дотримання певного порядку їх подання, а також іноді встановлюються вимоги до змісту таких заяв, а недотримання таких вимог може призводити до втрати ними правового значення і відсутності реакції на них з боку уповноважених осіб (аналогія зі ст. 119-120 ЦПК). Отже, у ч. 2 ст. 1272 ЦК не можна ставити можливість подачі заяви про прийняття спадщини спадкоємцем, який пропустив строк для прийняття спадщини, в залежність від волі інших спадкоємців і формального її вираження в письмовій заяві до нотаріуса. Тобто редакція цієї норми має бути викладена так: а саме через можливість прийняття заяви нотаріусом і, відповідно, надання їй правового значення лише у разі згоди на це інших спадкоємців.

При цьому, автор вважає, що потрібно зміст цієї норми узгодити з положенням ст. 1280 ЦК та правовим змістом діяльності самого нотаріуса. Тут слід брати до уваги дві можливі правові ситуації:

- подання заяви спадкоємцем, який пропустив строк для прийняття спадщини, має місце до видачі свідоцтва про право на спадщину, тоді не потрібно видавати нові свідоцтва про право на спадщину та істотних проблем у такій ситуації не виникатиме, якщо всі спадкоємці погоджуються на це, а також не заперечуватимуть проти цього і відказоодержувачі, які у ст. 1272 ЦК загалом не згадуються, хоча кількість спадкоємців і їхні права та інтереси можуть впливати на права відказоодержувачів.

Зокрема, збільшення кількості власників на квартиру або будинок, які відповідно матимуть право на проживання в них, ускладнюватиме умови проживання відказоодержувача, якщо його право не конкретизоване в заповіті певною кімнатою тощо. Тому у ст. 1272 ЦК необхідно позначати всіх суб'єктів, на права яких може вплинути збільшення кількості спадкоємців і в цій нормі обов'язково потрібно зазначати відказоодержувачів, які можуть бути прямо заінтересовані у кількості спадкоємців, які претендуватимуть на спадщину;

- подання заяви спадкоємцем, який пропустив строк для прийняття спадщини, здійснюється після видачі свідоцтв про право на спадщину і необхідно видавати нові. Отже, слід анулювати попередні, тобто вчинити нову нотаріальну дію з приводу тих же правовідносин, але в новому складі і не завжди внаслідок помилки нотаріуса, а через відсутність дій спадкоємця або його представників. Під помилкою нотаріуса тут мається на увазі невиконання обов'язку щодо встановлення кола спадкоємців та неповідомлення їх відповідно до ст. 63 Закону України «Про нотаріат».

Слід звернути увагу на недолік ч. 3 ст. 1272 ЦК, який зводиться до повноважень суду визначити спадкоємцю додатковий строк, достатній для подання ним заяви про прийняття спадщини, що може застосовуватися лише для того випадку, коли спадкоємці не отримали свідоцтва про право на спадщину, а у випадку, передбаченому ст. 1280 ЦК, доцільність додаткового строку абсолютно втрачається, оскільки нотаріуси не можуть самостійно скасовувати видані ними свідоцтва у разі виникнення спору між спадкоємцями через те, що законом їм не надано таких повноважень. Отже, виникатиме необхідність додатково надати судам повноваження в ч. 3 ст. 1272 ЦК анулювати видані свідоцтва, щоб нотаріуси здатні були прийняти від спадкоємця заяву і розпочати нове провадження з видачі свідоцтв про право на спадщину з самого початку. Але абсурдність такого напрямку удосконалення реалізації прав спадкоємцями, які пропустили строк для прийняття спадщини, є очевидним через те, що виникатиме питання про оплату додаткових нотаріальних дій та через реальну можливість виникнення спору з приводу перерозподілу спадщини між спадкоємцями. Тут слід враховувати випадок, коли спадщина не тільки була прийнята і навіть належно оформлена, а й відчужена спадкоємцем на законних підставах, що обумовлено у ст. 1280 ЦК. Тобто фактично матиме місце не тільки реалізація спадкових прав, а й компенсація з боку спадкоємців належної спадкоємцю частки, що, практично, неможливо здійснити у нотаріальному порядку, оскільки в змісті такого провадження буде не видача свідоцтва про право на неіснуючу спадщину, а договір між спадкоємцями про компенсацію спадкової частки.

Трансформуючи останнє положення на зміст спадкових правовідносин мусимо визнати, що їх характер істотно змінюється з рівнозначних прав на наявність прав лише в одного або декількох спадкоємців і обов'язки в тих спадкоємців, які мусять компенсувати частку в спадщині. Отже, такі відносини важко сприймати як спадкові хоча б тому, що статус останніх вже перетворився зі спадкоємців на власників майна, в яких намагаються «забрати» частину їх майна.

Наведені доводи надають можливість говорити про те, що виходячи з універсальності діяльності судів з вирішення різних спірних правових ситуацій недоречно застосовувати положення ч. 3 ст. 1272 ЦК до випадків, коли спадщина вже була оформлена відповідним свідоцтвом, а необхідно в таких випадках встановлювати права спадкоємця на спадкування саме в судовому порядку, а не надавати йому додатковий формальний строк для прийняття спадщини, який він не здатен буде реалізувати в нотаріальному порядку через те, що нотаріальне провадження на той момент вже закрито і нотаріус не вправі перерозподіляти спадщину, оскільки не існує такого нотаріального провадження.

Отже, можна і необхідно визнати, що загальний порядок спадкування базується на нотаріальній діяльності і відповідно до законодавства України спадкові права мають підтверджуватися свідоцтвом про право на спадщину, яке видається нотаріусами та консулами України. У той же час, як винятковий, слід визнати порядок реалізації спадкових прав в судовому порядку, який можна вважати на даний момент раціональним і його потрібно відповідно закріпити у законодавстві. Тобто у ст. 1280 ЦК доцільно уточнити та викласти у такій редакції: «Спадкування спадкоємцями, які пропустили строк для прийняття спадщини, коли інші спадкоємці вже отримали свідоцтва про право на спадщину, а також і розподілили її в натурі та відчужили всю або частину спадщини, здійснюється у судовому порядку».

На нашу думку, в окремих правових ситуаціях спадкоємці виходячи зі спірності їх відносин мають право ставити перед судом питання не тільки про наявність у них прав на спадкування, наприклад, виходячи з визнання заповіту недійсним, а й через окремі обставини справи вимагати й розподілу спадщини в натурі саме судом, оскільки в нотаріальному порядку спірні правовідносини можуть вирішуватися лише за допомогою медіації і не більше, тобто в добровільному порядку. Наприклад, при наявності недружніх, а можливо й відверто ворожих стосунків між спадкоємцями вони мають право просити суд не тільки розтлумачити умови заповіту, а й розподілити спадкове майно в натурі, наприклад, видача свідоцтва про право на спадщину на автомобіль, права на який мають два або більше

спадкоємців може їх не влаштувати через неможливість або складність одночасного його використання декількома спадкоємцями, які в такій ситуації набувають права спільної часткової власності і це шлях до подальшого судового розподілу таких прав. Такий варіант спадкування так само слід називати судовим і за запропонованим автором поділом винятковим.

Якщо спробувати переорієнтувати порядки і визнати судовий порядок спадкування загальним, а нотаріальний винятковим, то для української правової системи така пропозиція одразу наштовхнеться на істотні зауваження як з боку теоретиків, так і практиків. Так, теоретики зауважуватимуть, що функції суду зводяться до вирішення спірних правовідносин (позовне провадження) або встановлення неочевидних фактів, які можуть породити для особи юридичні наслідки (окреме провадження). А практики заперечуватимуть доцільність запровадження такої гіпотези в законодавство через істотне збільшення навантаження на суди. І такі позиції в своїй основі є правильними для української правової системи.

Однак, законодавство повинно вказувати шлях реалізації спадкових та інших прав, тобто прямо зазначати ті випадки, коли права на спадщину можуть бути реалізовані лише в судовому порядку. Інакше виникатиме парадокс і зайві витрати часу і сил спадкоємців. Зокрема, навіть надавати додатковий строк для прийняття спадщини спадкоємцю, який пропустив строк для прийняття спадщини, коли він не здатен буде реалізувати своє право. Можна лише уявити, як до нотаріуса звернеться такий спадкоємець, нотаріус знову відкриє спадкову справу, але не здатен буде нічого змінити без згоди спадкоємців, які вже отримали свідоцтво про право на спадщину і зареєстрували його в установленому законодавством порядку, а можливо вже і відчужили майно. Тобто такий шлях не призведе до будь-яких правових наслідків, крім зайвих витрат часу і сил спадкоємцем.

Таким чином, доходимо висновку, що існує правове поняття «порядок спадкування» і основним порядком спадкування в Україні є нотаріальний порядок, а альтернативним (виключним) – судовий.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 р. № 296/5 у редакції від 10.06.2014 року // Офіційний вісник України. – 2012. – № 17. – Ст. 632.
2. Наследование в гражданском праве. Порядок наследования [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://www.grandars.ru>

** Скок Лілія Володимирівна – здобувач кафедри міжнародного приватного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.*